

Коваленко О. В.,
кандидат історичних наук, доцент, Полтавський
національний педагогічний університет імені
В.Г. Короленка, Інститут керамології НАН України
(Україна, Полтава), kovksana@gmail.com

РЕМІСНИКИ ГЕТЬМАНЩИНИ НА СТОРІНКАХ «КИЇВСЬКОЇ СТАРОВИНИ»

Публікація присвячена відображенню історії цехового ремісництва Гетьманщини на шпальтах часопису «Київська старовина» наприкінці XIX – на початку XX ст.. Визначено, що, переважно, в той час здійснювалися публікації джерел з теми: цехових уставів, актів, фіскальних відомостей, статистичних описів, тощо. Зойтисено огляд цих джерел з історії цехового ремісництва міст Гетьманщини. На їх основі проаналізовано видатковий аспект фінансової діяльності цехів. Зокрема, окреслені питання грошових та зборів на користь козацької старшини, міського уряду, сплати на натуральних утримання військ, торговельні відрахування. Наведені матеріали дозволяють у певній мірі визначити економічне положення цехів в означений період. Публікації джерел та коментарі Олександра Лазаревського, Олександра Андрійовського, Миколи Василенка окреслили ряд проблем з історії цехового ремісництва Проте, ці напрацювання кінця XIX – на початку XX ст. мають радше джерелознавчий, аніж аналітичний, більш економічний, аніж соціальний характер.

Ключові слова: цех, ремесло, ремісник, Гетьманщина, місто, «Київська старовина», джерело.

Історичні публікації авторів «Київської старовини» охоплюють надзвичайно широке коло проблем, висвітлюючи історію українського народу та народів, які проживали на території України від найдавніших часів до початку XX ст. [24, с. 98]. Значна кількість праць присвячена історії XVII-XVIII ст., соціальної організації, культурному та економічному розвитку Гетьманщини. Особливо виділяються публікації джерел. В цьому аспекті цікавим є як відображено саме історію цехового ремісництва Гетьманщини XVII-XVIII ст. на сторінках «Київської старовини», як провідного історичного часопису свого часу, із яскраво вираженою соціальною спрямованістю. Отож, головним завданням статті є аналіз напрацювань з історії «людей корпорації» доби Гетьманщини на етапі початку напрацювань з української соціальної історії.

Праці із вказаною проблематикою можна розподілити на дві групи: публікації джерел із коментарями та опосередковані роботи з соціального чи економічного розвитку Гетьманщини («старої Малоросії», як традиційно означували автори). Робіт безпосередньо з історії цехів чи ремісників Гетьманщини XVII-XVIII ст. на шпальтах часопису не публікувалося. Вочевидь, це був час формування джерельної бази із проблеми, оскільки в передмовях до публікацій джерел історики постійно зауважували, що історія цехового ремісництва Лівобережної України XVII-XVIII ст. ще чекає на свого дослідника. Переважно це публікації джерел з історії цехів Гетьманщини XVII-XVIII ст. Вони уміщувалися у спеціальній рубриці «Документы, известия, заметки». Це актові матеріали: універсали, цехові акти, статистичні джерела: ревізії, описи, тощо. Розглянемо ці дослідження.

Микола Василенко у 1893 р. опублікував огляд цехів Полтавщини [5, с. 497-501]. Ця робота здійснена на основі джерел Харківського архіву, часів Румянцевського опису Малоросії 1765-1769 рр., і є копіями універсалів полтавських полковників Дем'яна Гуджола, із підтвердженням Прокопа Левенця, Павла Герцика, Леонтія Черняка, ткацькому цеху 1662, 1667, 1679, 1681, 1719 рр. та полковника Павла Герцика бондарському

цеху 1676 р. У зв'язку із втратою оригіналів, ця публікація є цінним джерелом до реконструкції організації цеху, регламентації відносин між майстром та учнями, вступних внесків та витрат. Пізніше, О. Лазаревський продовжив публікацію цехових актів XVII ст., на сьогодні вже частково втрачених [22].

Ряд документів ілюструє цеховий розвиток в Чернігівському полку, їх частково використав та проаналізував у своїх дослідженнях П. Пиріг [25, с. 161]. Один з них – «Позволильний листь святителя Феодосія Углицкого на установленні братства і цеха вь м. Литкахъ» 1687 р. [26]. Цей документ відрізняється від звичайних полковницьких універсалів, тим, що цехове братство ковалів, бондарів та римарів у Литках, засновувалося при Миколаївському храмі ігуменом Видубицького монастиря Феодосієм. Він містить детальні вказівки по соціальній підтримці братчиків, у разі зuboжіння, хвороби чи смерті котрогось з них, витрати на церкву, порядок вступу до цеху.

До цієї ж групи відносимо публікацію 1899 р. – копії двох універсалів чернігівських полковників на підтвердження цеху в містечку Ріпках [18]. Перший з них 1676 р. – полковника Василя Бурковського, це підтвердження права цехової організації ріпківським гончарям. Другий – полковника Павла Полуботка, від 1722 р., дозволяє усім ремісникам решти спеціальностей, окрім гончарів, об'єднуватися в цех. Цей універсал, в першу чергу, спрямований проти спроб ремісників працювати поза цехом та ілюструє розклад цехової організації, пов'язаної із появою ремісників-підданих. При цьому він має чітку адресну спрямованість – сотник ріпківський Яків Бакуринський, Захарій Лігочевич, колишня сотничиха Петрова, в домогосподарствах яких такі були.

На сторінках «Київської старовини» вперше було уміщено публікацію цехового статуту – київського цилюрницького цеху, який розкриває широке коло професійних обов'язків цилюрників XVIII ст., які мали бути вправні не лише в лікарській майстерності [7]. Він був використаний В. Горобцем в публікації «Цирульники – каноніри» [10, с. 297-300].

XVIII ст., в цілому, позначене процесом розкладу цехової організації. Зменшення кількості цеховиків, зникнення ремісничих братств можна пояснити, відмиченою ще А. Ершовим, наявною на XVIII ст., тенденцією втечі ремісників з цехів [13, с. 123]. Пояснити її можна тиском місцевої адміністрації на цехи. Козацька старшина поступово еволюціонувавши від військово-ленного до спадково-землевласницького суспільного стану у першій половині XVIII ст. посилила експлуатацію міщан та цеховиків. Це явище характерне для всієї Гетьманщини [27, с. 89-91; 25, с. 161; 13, с. 132]. Окрім того, цей процес супроводжувався порушенням сталої внутрішньої організації, зокрема структури «майстер – підмайстер – учень». У 1892 р. на сторінках «Київської старовини» з'явилася публікація, яке ілюструє цей процес: «Глуховские серебряных дел мастера сманивают рабочих от киевских мастеров (1780 г.)» [1]. Про учнів золотарів, які не відбули належний термін навчання і покинувши майстрів, втекли до глухівських золотарів, як робітники.

Заробітки ремісників, оплата праці робітників у порівнянні із тогочасним ціновим ринком, конкуренція

імпортованих товарів, залишаються маловивченим аспектом повсякдення міського соціуму Гетьманщини. Так само, як і питання сплати цехами податків на користь держави, зборів на потреби полкової старшини, їх розміру, грошового чи натурального характеру, відрядування на церкву та інші видатки недостатньо висвітлене в історичних роботах, присвячених містам та цехам Лівобережної України XVI-XVIII ст. Хоча саме ці моменти необхідні для реконструювання матеріального становища цехів та економічного становища міста чи містечка в цілому. Джерел, які б допомогли у розкритті цієї проблеми мало, тому й досі актуальним залишаються фіскальні відомості, на кшталт невеличкої публікації документу 1725 р. із загальною назвою «Виденіє почему, по прежнему обыкновению и по данной графу Гаврилу Владиславичу (Рагузинскому) в 1725 году, ведомости съ товаровъ великороссійскихъ, малороссійскихъ и загараничныхъ индукту собирать» [12]. Або ж розгорнутої відомості про збори із ярмаркування в м. Переяславі: «Реестрь зборамъ, которіе в прошломъ 1722 году прислание в малороссійскую Коллегію изъ войсковой генеральной канцелярії зборщики въ ведомостях своих показали... 1727 года» [8]. Останній документ розкриває один із аспектів видаткової діяльності ремісників. Принагідно зауважимо, що повинності цехів у першій половині XVIII ст. поділялися на: грошові сплати, натуральні поставки; різні роботи. Основними видатками з цехів були: драгунська сусентация, поштові видатки, збори на користь місцевої адміністрації (полковника, писарів, магістрату, вйту, бурмистрів, сторожів), збори з шинкування, ярмаркові збори, витрати на ралець, стація, Гетьманська стація [19, с. 190-192]. Про дві останні пирятинських та лубенських міщан наприкінці XVII – на початку XVIII ст. йдеться у публікації 1899 р. [11].

Окремо в цій групі виділяються розробки одного з провідних джерел соціально-економічного характеру XVIII ст. – Генерального опису Лівобережної України – перепису населення й господарства, що проводився за указом Катерини II, а реалізовувався Другою Малоросійською колегією на чолі з Петром Румянцевим 1765-69 рр. Вперше до наукового обігу матеріали цього перепису введені О. Лазаревським, Д. Багалієм та І. Лучицьким. Детально потенціал цього джерела для реконструкції соціально-економічної історії Гетьманщини вже докладно проаналізований вченими [20; 21; 28; 29].

О. Лазаревський контурно означив ще одну цікаву тему соціальної історії Гетьманщини – наявність малої соціальної групи, чиншовиків [6], протекціантів, подавши три документи прилуцького полковника Гната Галагана. Це – мала соціальна група в Гетьманщині, яка вирізнялася користуванням певними козацькими правами, передовсім звільненням від виконання так званих «загальнонародних» повинностей, проте за опіку над собою були зобов'язані платити своїм протекторам певними службами чи повинностями [9, с. 161]. Ремісники- протекціанти фіксуються в кількох містах Гетьманщини. У Ніжині, у 1760-х рр. були ремісники, які знаходилися у протекції полковника Розумовського [23, с. 180-181]. А, наприклад, «протекціанти» з містечка Кобеляки «драгун не кормлют но только в дворе рейментарский Переволочанский бочки для воскового

тамошного провіанту по требованію делают...» (дані 1732 р.) [9, с. 196]. Вочевидь це були кобеляцькі бондарі, цех яких тут існував у першій половині XVIII ст. [14-17].

Праці, які опосередковано торкаються цїсторії цехів Гетьманщини. Окремі деталі життя ремісників Переяслава (розселення на Замостянських Подварках, взаємовідносини магістрату та військової канцелярії у питання сплат та підпорядкування міщан, в тому числі ремісників) знайшли своє місце у викладі О. Андрієвського «Страницка из прошлого г. Переяслава» [4]. Це авторська реконструкція – компіляція із різних судових та актових документів, промеморій та доношень в Генеральну військову канцелярію середини XVIII ст., які об'єднані подіями навколо великої пожежі 1748 р. Подібний характер має і продовження цієї роботи, яка спрямована на детальне висвітлення взаємовідносин міських урядників – вйтів Кирила Сазонова та Стефана Драгоманова із полковою владою [2]. Головним коренем розбрату ставали видатки з міщан. Майже аналогічний характер має документ про заборону відставному сотнику Павлу Гудимі торгувати в лавках на київському Подолі (1760 р.), який магістрат аргументував тим, що нікому з «ратних людей» на Подолі торгувати не дозволено [3].

Підсумовуючи зауважимо, що наприкінці XIX – на початку XX ст., саме на сторінках «Київської старовини» були окреслені ряд проблем з історії цехового ремісництва в містах та містечках Гетьманщини. Здійснена публікація значного корпусу джерел, які послуговуються для реконструкції внутрішньої організації цехів, взаємовідносин цехів та міської та полкової влади. Сама ж людина – ремісник, її життя, уявлення, рівень освіченості, тощо залишається поза лаштунками. Напрацювання мають радше джерелознавчий, аніж аналітичний, більш економічний, аніж соціальний характер. Хоча слід відзначити, що до сьогодні світ ремісничих цехів Лівобережної України XVI-XVIII ст., за незначним винятком, залишається недостатньо дослідженим.

Список використанх джерел

1. [А.А.] Глуховскіе серебрянных дел мастера сманивают рабочих от кievских мастеров (1780 г.) // Киевская старина. – 1892. – № 12. – С. 478-481.
2. [А.А.] Еще страничка из рошлого города Переяслава. // Киевская старина. – 1901. – №9. – С. 277-303.
3. [А.А.] Кievскій магистрат запрещает сотнику торговать в лавках (1760). // Киевская старина. – 1892. – №4. – С. 126-128.
4. [А.А.] Страницка из рошлого города Переяслава // Киевская старина. – 1889. – №8. – С. 468-490.
5. [В.М.] Полтавскіе цехи в конце 17 и начале 18 в. // Киевская старина. – 1892. – №12. – С. 497-501.
6. [Л.А.] Полковничьи чиншевики // Киевская старина. – 1891. – №4. – С. 162-163.
7. [М.П.] Устав Кievского циркульничего цеха 1767 г. // Киевская старина. – 1883. – №11. – С. 470-476.
8. Годовой доход переяславкой ратуши и урядниковъ въ нач. XVIII века // Киевская старина. – 1901. – №5. – С. 87-88.
9. Горобецъ В. Малі соціальні та соціопротекційні групи гетьманату: «курінчики», «стрільці», «протекціанти», «дворяни» etc. /Віктор Горобецъ // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2008. – Вип. 8. – С. 184-201.
10. Горобецъ В. Незнайомо Клію: Таємниці, казуси і курйози у Українській історії. Козацька доба / В. Горобецъ, Т. Чухліб. – К., 2004. – 309 с.
11. Денежныя и натуральные повинности въ пользу гетьмана въ к. XVII века // Киевская старина. – 1899. – №5. – С. 76-77.

12. Для истории торговли въ старой Малороссии // Киевская старина. – 1901. – №5. – С. 86-87.
13. Ершов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII-XVIII вв. / А. Ершов // Записки Ніжинського інституту народної освіти. – Ніжин, 1929. – Кн. IX. – С. 123-136.
14. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Ф.61: (Кістяківського). – Спр.1577. – 17 арк.
15. Там само. – Ф.І: (Лазаревського). – Спр. 54480. – 188 арк.
16. Там само. – Ф.І: (Лазаревського). – Спр. 54481. – 210 арк.
17. Там само. – Ф.І: (Лазаревського). – Спр. 58171. – 33 арк.
18. К истории цехов // Киевская старина. – 1899. – №6. – С. 132-133.
19. Коваленко О. Видатковий аспект діяльності цехів Полтавського полку XVIII століття / Оксана Коваленко // Українська керамологія. – Опішне, 2011. – Кн. III. – Т.І. – С. 181-194.
20. Ковальський І.С. Генеральний опис 1765-1769 рр. – джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Лівобережжі України / І. С. Ковальський // Український історичний журнал. – 1962. – №2. – С. 97-103.
21. Ковальський І.С. Проведення Генерального опису в Переяславському полку (1765-1768 рр.) / І. С. Ковальський // Український історичний журнал. –1960. – Вип. 6 – С. 131-145.
22. Лазаревський А.М. Цеховые акты Левобережной Малоросии (1622-1645 гг.) / А. М. Лазаревский // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – К., 1901. – Вып. 15. – С. 202-214.
23. Опис міста Ніжина 1766 року (публікація архівної пам'ятки) // Ніжинська старовина. – Ніжин, 2008. – Вип. 7 (10): Пам'яткознавство Північного регіону України №2. – 212 с.
24. Палиєнко М. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX- початок XX ст.) / Марина Палиєнко. – К., 2005. – 380 с.
25. Пиріг П. Цехова організація ремесла на Чернігівщині у другій половині XVII ст. / Петро Пиріг // Київська старина. – 1999. – №5. – С. 161.
26. Позволительный листъ святителя Феодосія Углицкого на установление братства и цеха въ м. Литкахъ // Опис міста Ніжина 1766. – 1897. – Т.59. – №10. – Огд.1. – С.7-9.
27. Пошивайло О.М. Етнографія українського гончарства. Лівобережна Україна. Гетьманщина. / Олесь Пошивайло – К., 1993. – 395 с.
28. Путро О.І. Генеральний опис 1765–1769 рр., як джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Лівобережжі України у другій половині XVIII ст. / О. І. Путро // Український історичний журнал. – 1982 – Вип. 7 – С. 143-149.
29. Сердюк І. Румянцевський опис Малоросії як джерело вивчення демографічних характеристик міст Гетьманщини / Ігор Сердюк // Історична пам'ять. – 2008. – № 3. – С. 144–152.

References

1. [A.A.] Gluxovskie serebryannых del мастера smany'vayut rabochy'x ot kievsky'x masterov (1780 g.) // Ky'evskaya stary'na. – 1892. – № 12. – S. 478-481.
2. [A.A.] Eshhe strany'chka y'z roshlogo goroda Pereyaslava. // Ky'evskaya stary'na. – 1901. – №9. – S. 277-303.
3. [A.A.] Kievskij magy'strat zapreshhaet sotny'ku torgovat' v lavkax (1760). // Ky'evskaya stary'na. – 1892. – №4. – S. 126-128.
4. [A.A.] Strany'chka z proshlogo goroda Pereyaslava // Ky'evskaya stary'na. – 1889. – №8. – S. 468-490.
5. [V.M.] Poltavskie cexy' v konce 17 y' nachale 18 v. // Ky'evskaya stary'na. – 1892. – №12. – S. 497-501.
6. [L.A.] Polkovny'ch'y' chy'nshevy'ky' // Ky'evskaya stary'na. – 1891. – №4. – S. 162-163.
7. [M.P.] Ustav Kievskogo cy'ryul'ny'chego cexa 1767 g. // Ky'evskaya stary'na. – 1883. – №11. – S. 470-476.
8. Godovoj dohod pereyaslavko ratushy' y' uradny'kov v nach. XVIII veka // Ky'evskaya stary'na. – 1901. – №5. – S. 87-88.
9. Gorobecz' V. Mali social'ni ta socioprofesiyni grupy' get'manatu: «kurinchy'ky'», «stril'ci», «protekiyant'y'», «dvoryany'» etc. /Viktor Gorobecz' // Socium. Al'manax social'noyi istoriyi. – 2008. – Vyp. 8. – S. 184-201.
10. Gorobecz' V. Neznajoma Klio: Tayemny'ci, kazusy' i kurjozy' u Ukrayins'koyi istoriyi. Kozacz'ka doba / V. Gorobecz', T. Chuxlib. – K., 2004. – 309 s.
11. Denezhnyia y' natural'nye povy'nnosti' v' pol'zu get'mana v' k. XVII veka // Ky'evskaya stary'na. – 1899. – №5. – S. 76-77.

12. Dlya y'storiy' torgovly' v' staroj Malorossiy' // Ky'evskaya stary'na. – 1901. – №5. – S. 86-87.
13. Yershov A. Do istoriyi cexiv na Livoberezhzhi XVII-XVIII vv. / A. Yershov // Zapy'sny'k Nizhy'ns'kogo insty'tutu narodnoyi osvity'. – Nizhy'n, 1929. – Kn. IX. – S. 123-136.
14. Insty'tut rukopy'su Nacional'noyi biblioteki' Ukrayiny' imeni V.I. Vernads'kogo. – F.61: (Kistyakivs'kogo). – Spr.1577. – 17 ark.
15. Tam samo. – F.I : (Lazarevs'kogo). – Spr. 54480. – 188 ark.
16. Tam samo. – F.I : (Lazarevs'kogo). – Spr. 54481. – 210 ark.
17. Tam samo. – F.I : (Lazarevs'kogo). – Spr. 58171. – 33 ark.
18. K y'story'y' cexov // Ky'evskaya stary'na. – 1899. – №6. – S. 132-133.
19. Kovalenko O. Vy'datkovy'j aspekt diyal'nosti cexiv Poltav-s'kogo polku XVIII stolit'ya / Oksana Kovalenko // Ukrayins'ka keramologiya. – Opishne, 2011. – Kn. III. – T.I. – S. 181-194.
20. Koval's'ky'j I.S. General'ny'j opy's 1765-1769 rr. – dzherelo dlya vy'vchennya social'no-ekonomichny'x vidnosyn'n na Livoberezhnij Ukrayini / I. C. Koval's'ky'j // Ukrayins'ky'j istory'chny'j zhurnal. – 1962. – №2. – S. 97-103.
21. Koval's'ky'j I.S. Provedennya General'nogo opy'su v Pereyaslavs'komu polku (1765-1768 rr.) / I. C. Koval's'ky'j // Ukrayins'ky'j istory'chny'j zhurnal. –1960. – Vyp. 6 – S. 131-145.
22. Lazarevs'ky'j A.M. Cexovye акты Levoberezhnoj Malorosy'y' (1622-1645 gg.) / A. M. Lazarevskiy' // Chteny'ya v y'story'cheskom obshhestve Nestora-letopy'scza. – K., 1901. – Vyp. 15. – S. 202-214.
23. Opy's mista Nizhy'na 1766 roku (publikaciya arxivnoyi pam'yatky') // Nizhy'ns'ka starovy'na. – Nizhy'n, 2008. – Vyp. 7 (10): Pam'yatkoznavstvo Pivnichnogo regionu Ukrayiny' №2. – 212 s.
24. Paliyenko M. «Ky'evskaya stary'na» u gromads'komu ta naukovomu zhy'tti Ukrayiny' (kinecz' XIX- pochatok XX st.) / Mary'na Paliyenko. – K., 2005. – 380 s.
25. Py'rig P. Cexova organizaciya remesla na Chernigivshhy'ni u drugij polovny'ni XVIII st. / Petro Py'rig // Ky'yivs'ka stary'na. – 1999. – №5. – S. 161.
26. Pozvol'y'tel'ny'j ly'st' svyaty'telya Feodosiya Ugly'czkogo na ustanovlenie bratstva y' cexa v' m. Ly'tkax' // Opy's mista Nizhy'na 1766. – 1897. – Т.59. – №10. – Огд.1. – С.7-9.
27. Poshy'vajlo O.M. Etnografiya ukrajins'kogo goncharstva. Livoberezhna Ukrayina. Get'manshhy'na. / Oles' Poshy'vajlo – K., 1993. – 395 s.
28. Putro O.I. General'ny'j opy's 1765–1769 pp. yak dzherelo dlya vy'vchennya social'no-ekonomichny'x vidnosyn'n na Livoberezhnij Ukrayini u drugij polovny'ni XVIII st. / O. I. Putro // Ukrayins'ky'j istory'chny'j zhurnal. – 1982 – Vyp. 7 – S. 143-149.
29. Serdyuk I. Rumyancevs'ky'j opy's Malorosiyi yak dzherelo vy'vchennya demografichny'x karaktery'sty'k mist Get'manshhy'ny' / Igor Serdyuk // Istory'chna pam'yat'. – 2008. – № 3. – S. 144–152.

Kovalenko O. V., candidate of historical sciences, associate professor, *Povtava National V. G. Korolenko Pedagogical University (Poltava, Ukraine)*, kovksana@gmail.com

The handicraftsmen of the Hetmanschina on the pages of «Kievskaya starina»

The publication, to the disclosure on the pages of «Kievskaya Starina» in the late XIX – early XX cc., the history of the workshops in the Hetmanschina is dedicated. Numerically dominated publication of the written sources on the subject: workshop manuals, certificates, fiscal statements, statistical descriptions, etc., is established. The overview of sources in history of the workshops of the Hetmanschina's cities are published. The tax-expense aspect of financial activity of the workshops, is analysed. In particular, the questions of money and natural in behalf of cossack petty officer are considered, city officials, payments on maintenance of troops, sale deductions. This materials allow in a certain measure to define economic situation of workshops in an adopted period. Publication sources and comments of Olexander Lazarevsky, Olexander Andrievsky, Mykola Vasylenko identified some problems history of the workshops. However, these researches, in the late XIX – early XX century, have more sources and economic rather than analytical, and social determination.

Keywords: workshop, handicraft, craftsman, Hetmanschina, city, "Kievskaya Starina", source.